

Kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu

Emilio Marin

Grad Split imao je sreću da je svoju kolijevku i srce našao u Dioklecijanovoj rezidenciji na izvanredno povoljnoj lokaciji srednjeg Jadrana. Palača, nesuđena caru za dugi vijek, postaje tipično kasnoantička naselje i kasnijoj povijesti predaje antičku baštinu. U bitno novim uvjetima, nastalim dolaskom novih naroda, osobito nakon pada metropole Salone u drugom deceniju sedmog stoljeća, grad u palači započinje nastavak svog života s neodređenim i neizvjesnim pogledom u budućnost, dapače, zastrtim saznanjem i iskustvom o ogromnim promjenama u društvu i prostoru oko sebe. Došljaci koji su zasjeli uz rubove napuštene Salone imali su pred sobom moćnu palaču s pojačanim životom, doduše, preplašenog stanovništva. Potražili su u njoj zaklon njeni neposredni susjedi, nastanjeni oko zidina, kao i žitelji Salone i, uopće, salonitanskog agera, koji su sigurno već i ranije znali pristizati u zdanje na obali mora napuštajući metropolu u raspadanju.

Staro stanovništvo koncentrirano sada unutar Dioklecijanove palače, stanovništvo koje se bilo saživilo s antičkim kozmopolitizmom, bez sumnje, nije zadugo moglo dozvoliti da ostane izolirano u zidinama. Prevladavši prve uzajamne sukobe, nesporazume i nepoznanice - a to nam ostaje, na žalost, kroz gotovo dva stoljeća obavijeno velom historijske tajne - stanovnici palače i okolni Hrvati započeli su život stoljećima isprepletan, stvarajući kulturu koliko hrvatsku toliko i internacionalnu, u doslovnom smislu te riječi.

Temelj i baština bila je cjelina kasnoantičkog života i strukture tkiva palače koja se u svojim bitnim odrednicama, na izvjestan način, nastavila u ranosrednjovjekovnoj i uopće srednjovjekovnoj povijesti Splita stvarajući time zalog unutrašnjeg prosperiteta svoga grada; bila je tako osnovni razlog neprekidne upućenosti Hrvata, od najranijih dana svoje povijesti na srednjem Jadranu, na ovu palaču, određujući trajni suživot različitih, u prvom redu društvenih - jer to se jače osjećalo i jer je to bilo bitnije -, a zatim i nacionalnih struktura u ovom prostoru.

Veličina i sreća hrvatske povijesti, u kulturološkom smislu, bila je u tome što se sačuvao i ovaj antički grad između nekolicine drugih, uprkos tome što će oni uvijek biti problem hrvatske politike. Sreća je da se na taj romanski grad i dalje nastavila kasnoantička urbana i religiozna tradicija, kasnije u promijenjenim društvenim uvjetima inteligentnom politikom uvijek iznova podržavana, a veličina je hrvatske povijesti u tome što je upravo takav grad postao njen grad. Postajao je taj grad u romansko-slavenskoj simbiozi sve više hrvatski grad, i

nije čudo što je odatle nicala hrvatska renesansa i što je odatle rodno "otac hrvatske književnosti".

Smatramo da je kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu bitna osnova kako njegova života u srednjovjekovlju tako i jedan od temelja renesansnih početaka, nastojanja i osobitosti, i napokon i umjetnosti u Hrvata. Ostavljajući ovo posljednje pitanje za temu svojoj radnji o Marku Maruliću i njegovu antikvarno-povijesno-epigrafičkom radu, ovdje - pošto smo, po našem mišljenju, dali temeljne povijesno-kulturološke odrednice razvoja grada Splita iz Dioklecijanove palače - skrećemo svoju pažnju na prvu od dviju postavljenih teza, tj. na kasnoantički kontinuitet kao na bitnu osnovu splitskog srednjovjekovlja. Čini nam se da ovim ispunjavamo jedan davnini dug kasnoantičkom i srednjovjekovnom Splitu, dug priznanja za izuzetnu ulogu u stvaranju dijela hrvatske povijesti, koji, čini se, hrvatska historiografija nije bila uvijek sklona eksplicite priznati.

Naime, ako kultura ne priznaje političke granice, onda je Split, premda je u političkom smislu bio tako dugo strano tijelo hrvatskoj državi, ipak odigrao za nju veliku ulogu. A veličina je jedne nacije i u prihvatanju onih najvrednijih kulturnih tekovina supstrata i, rekli bismo, sudionika svoje sudbine. Štaviše, mi ćemo ovdje i okrenuti ovu tezu. Reći ćemo: supstrat i paralelni sudionik sudbine integrirat će izvjesni kvantum i kvalitet svoje supstancije u svaku nacionalnu strukturu, u svaku novu nacionalnu kulturu. Zato, na primjer, i studij antičkih gradova na istočnom Jadranu ne pripada samo antičkoj povijesti nego po dimenziji historijske uloge ovih gradova pripada u neku ruku i hrvatskoj povijesti.

Zbog svega što smo izložili nije čudo što je problematika splitske povijesti bila uvijek u žiži interesa naše historiografije¹.

Jedno od pitanja koje je uvijek bilo od temeljnog značenja bilo je pitanje dolaska odnosno nedolaska Salonitanaca u palaču, pitanje sudbine Salone i njena agera nakon dolaska Slavena. Stanovnici Salone i njene regije² pred naletima Slavena nesumnjivo su pobjegli i sakrili se, između ostalog, i u palači. Historijski izvor, često razmatran, Toma Arhiđakon o tome kaže slijedeće: *Et quia pars magna eorum (sc. Salonitanorum) per orbem erat dispersa, et ipsi pauci et inopes remanserant, de reedificanda civitate deliberare non presumebant. Unde factum est, ut aliqui ex ipsis exeuntes de insulis per diversas partes dalmatici litoris oportuna sibi ad habitandum loca querebant*³. Nešto dalje Toma nastavlja: *et venientes intraverunt (sc. Salonitani de insulis) predictum edificium, quod non pro civitate sed pro regia aula constructum erat. Et quia spatiosum erat palatium, Spalatum appellare ceperunt. Et sic illa populosa civitas Salona, nobilis et antiqua, pro multis peccatis, que in deum comiserat, ad tantam extitit miseriam devoluta, ut de illa magna sui populi frequentia non tot remanserant, qui possent illius parvi oppidi ambitum civibus replere; sed in ea parte, que supra mare respicit, se componentes, reliquam partem urbicule vacuam dimiserunt*⁴.

Historiografija nije uvijek na jedinstven način rješavala ovaj problem. G. Novak pokušao je osporiti naseljenje Salonitanaca⁵ u Dioklecijanovoj palači. Takvo stajalište izrazio je i M. Suić⁶. Međutim, Novak je kasnije izmijenio svoj stav, pa je u svojoj *Povijesti Splita*⁷ napisao: Mnogi tadanji stanovnici Splita (sc. u vrijeme Ivana Ravenjanina) bili su potomci starih Salonitanaca, koji su bili izbjegli iz Salone i našli

spas na otocima. F. Šišić⁸, F. Bulić - Lj. Karaman⁹, Lj. Karaman¹⁰, E. Dyggve¹¹ i N. Klaić¹² slažu se u mišljenju da su izbjegli Salonitanci dijelom došli u palaču. To je izraženo i u najnovijem izvještaju o arheološkim istraživanjima u palači,¹³ uz naglasak da je dolazak izbjeglica iz Salone zapravo vrhunac a ne početak naseljavanja palače. U svakom slučaju, određeni kontinuitet stanovništva postoji¹⁴. Bez sumnje je palača bila naseljena dijelom Salonitanaca. Ona, po našem mišljenju, nikad nije opustjela. Činjenica da je ona nastavila svoj život a Salona nije jasno govori da je ona za to imala sasvim određene pretpostavke. Zato, čini se, i ne postoji pitanje naseljavanja puste Dioklecijanove palače nakon nekog vremena, kao što je to bio pretpostavio Novak tumačeći Tomu Arhiđakonu¹⁵.

Dakle, kasnoantički je supstrat izvan diskusije, a iz toga slijedi teza da i kršćanstvo kontinuirano u palači pa i u salonitanskom ageru.

Poslije Dioklecijanove smrti palača je postala gynaeceum, bila je utočište rimskih velikaša palih u nemilost. Galla Placidija po svojoj prilici stanovala tu neko vrijeme sa sinom Valentinijanom III, a zatim Marcellin, Glicerije, te Julije Nepot¹⁶. Uz samu palaču nađeno je kršćansko groblje iz sedmog, najkasnije osmog stoljeća. Treba pretpostaviti da su ti kršćani imali zgrade za bogoslužje, tj. crkvu i kriptonicu¹⁷. Križ na arhitravu Porta Ferrea i pilastrići s križem otkopani kod Mauzoleja također dokazuju kontinuitet kršćanstva u palači¹⁸. I neki drugi podaci ukazuju nam na to¹⁹. Međutim, kronotaksa biskupa o sedmom (od pada Salone) i osmom stoljeću šuti²⁰. Šišić u svojoj Povijesti Hrvata...²¹ konstatira: Ne može da bude sumnje, da se u Splitu poslije osnutka grada sasvim prirodno među kršćanskim doseljancima nastavio i kršćanski život, no po prirodi same stvari taj je život u još neizgrađenom i slabo naseljenom Splitu mogao da bude samo veoma čedan. U kontekstu naših razmišljanja značajno mjesto ima i zaključak N. Cambija: Both early mediaeval Split as well as Croatian Solin continued the tradition of St. Mary's cult and the consecration of their most important churches. A well known fact that Croatian Solin and early mediaeval Split cathedral were consecrated to St. Mary is a good enough proof not only of the continuation of the Salonitan tradition, but at the same time of the greater importance given to the Virgin's cult both officially and among simple people²². Cambi je pretpostavio da su bazilikalne dvorane u južnom dijelu palače u petom i šestom stoljeću bile adaptirane za kršćanske crkve²³. Raspravljajući o novoj crkvenoj organizaciji u Splitu, E. Dyggve²⁴ kaže: But it must presumably be interpreted to mean that a new order at this time was introduced in the purely administrative part as a Christian cult resting on cult - traditions from Salona naturally must have been established from the very beginning at Aspalathos. I dio salonitanskog crkvenog arhiva bio je spašen i donijet u Split²⁵. Dyggve posebno naglašava značaj i utjecaj arhitekture Anastazijeva mauzoleja na razvoj starohrvatske crkvene arhitekture²⁶. Osim toga, taj je mauzolej i u srednjem vijeku bio, izgleda, objekt štovanja hodočasnika iz Splita²⁷.

Dakle, u palači se na sasvim razumljiv način odvijao kršćanski život. Kada je i kako Dioklecijanov mauzolej postao kršćanskom katedralom a Jupiterov hram kriptonicom, pitanje je od izuzetne važnosti ali nije bitno za našu temu. Ostavljamo ga stoga po strani znajući da je danas nemoguće dati precizniji odgovor. Vjerujemo da bi se on mogao naći možda u okviru jedne buduće, šire studije o transformaciji kulturne namjene prostora i kulturne arhitekture.

Palača je sa svojim životom i svojom strukturom nosila u sebi ključ budućega srednjovjekovnog grada²⁸. Smatramo da je M. Kostrenčić vrlo dobro uočio neke komponente bitne za postanak srednjovjekovnih gradova na istočnom Jadranu. On je istaknuo da su u tom procesu odlučujuće slijedeće komponente: rimsko-municipalni element, općina kršćana vjernika po gradovima i udruženje građana kako se ono razvilo iz potreba, gledanja i shvaćanja srednjeg vijeka, a koje možemo zvati i inače dobro poznatim terminom komuna²⁹. Mislimo da je vrlo važno naglasiti posebno drugu od navedenih komponenta. Treba razmotriti i objašnjenje uz treću komponentu, kako ga daje Kostrenčić³⁰. On kaže da je komunsko udruživanje u dalmatinskim gradovima počelo stoga jer su oni bili skučeni u veoma stegnute gradske teritorije, odrezani od kopna i mora i zatvoreni sa svih strana od neprijatelja, te im je predstojala borba za opstanak. Počeci bi te organizacije bili prije dvanaestog stoljeća³¹. Mislimo da to nije baš lako utvrditi osobito za Split. Da je stanovništvo u palači ostalo izolirano, reprodukcija bi se transformirala u degeneraciju. Kako smo već u uvodu istaknuli neke misli u potvrdu pretpostavke da je oklop zidine palače relativno brzo postao komunikacija između Romana i Slavena, to ovdje ne bismo ponavljali. Zapravo, salonitanski ager bio je međusobni izazov i komunikacija. Sada započinje nova poglavlje u životu ovog srednjodalmatinskog prostora. Postanak Splita kao kvalitativno novog grada seže upravo u ovo vrijeme. Ovaj moment opširno je tretiran u znanstvenoj literaturi³².

F. Bulić i Lj. Karaman³³ iznose slijedeću interpretaciju: Stanovnici palače - Romani - življahu kao u tvrđavi, dok Hrvati... zaposjedoše Salin i svu okolnicu tik do zidina palače... Jedni su bili upućeni na druge u ekonomskom obziru... Stoviše nešto kasnije stali su se međusobno i ženiti. I ovako se počinje ona infiltracija hrvatskoga življa među Romane u Dioklecijanovoj palači, koja se u 9. i 10. vijeku opaža polagano, ali u 12. v. već je dotle doprla, da je u tom vijeku polovica članova gradskih vlasti hrvatska, a u 13. v. većina. Nadalje, Karaman misli: Nijesu nadašla primitivna plemena imala ni mogućnosti ni volje ni interesa, da odmah s prvog maha, dosljedno i do kraja, sruze sa zemljom sve, što je postojalo. I ostatke Salone rušili su i raznosili malo po malo vjekovi... Avari i Slaveni opljačkaju po svoj prilici i Dioklecijanovu palaču, ali se ne zaustaviše ni u njoj. Oni omogućuju tako salonitanskim bjeguncima, da unutar zidova careve palače u Splitu sačuvaju kršćansku vjeru i latinski jezik³⁴. Karaman ističe da je simbioza slavenske krvi i kulture sa zapadnjačkom, latinskom civilizacijom najznačajnija crta prošlosti istočnojadranske obale³⁵. O ovoj problematici temeljni su radovi K. Jirečka³⁶ i P. Skoka³⁷, koji se, među ostalima³⁸ ističu. V. Novak u analizi Supetarskog kartulara³⁹ također govori o simbiozi starosjedilačkog elementa i Hrvata⁴⁰. Interesantna je i njegova interpretacija pozicije Petra Crnoga⁴¹: U toj borbi živi i Petar Crni, u toj borbi gleda on taj strahoviti error (sc. glagolizam), koji se protivio i Rimu i papi, i vladaru i splitskom nadbiskupu, dakle svima onima, koje je Petar visoko cijenio i smatrao braniteljima pravovjernosti, kojoj se on bio priklonio svim svojim latinaškim srcem, ma da je bio Hrvat. Čini nam se važnim citirati ovdje i jednu opservaciju N. Klaić⁴²: Zemlje koje je nakupio Petar Crni za novoosnovani samostan. bile su na tri politički potpuno strana područja: na neretljanskom - na kojem je i novoosnovani samostan - na hrvatskom (solinsko polje) i na splitskom. Ako se tome doda da je Petar Crni možda parijeklom Hrvat, onda se tek može razabrati koliko je u društveno-gospodarskom pogledu u rječniku ranoga srednjega vijeka etnička ili "nacionalna" pripadnost bila nevažna. Međusobno miješanje i međusoban utjecaj tako je

brisao etničke, točnije, jezične granice da je moguće na određenom teritoriju ponekad razdvajati samo još društveno-ekonomske kategorije: grad i selo.

Problematika simbioze može se ispitivati i na nekim drugim područjima na istočnom Jadranu⁴³. S tom problematikom najuže je povezano i pitanje jezika. Tu zatičemo kompleksnu situaciju. Supstrat je latinitet, dobrim dijelom vulgarni latinitet. Tu posjedujemo golem broj natpisa, posebno natpisa antičke Salone. Vjerujemo da će u dogledno vrijeme biti moguće nedvosmisleno i dokumentirano utvrditi vezu između latinskog jezika na natpisima prije i poslije pada Salone. Takav rezultat bio bi od kapitalnog značenja. Međutim, i s dometima znanosti kojima danas raspolažemo moguće je o toj pretpostavci govoriti sasvim realno.⁴⁴ Uostalom, taj kontinuitet kasnoantičkog latiniteta u objektivnom razmatranju nije uopće iznenađujući⁴⁵.

Ovu jezičnu problematiku u vrijeme dolaska Slavena preliminarno je razmotrio D. Brozović⁴⁶. Za ispitivanje kasnije jezične problematike, između ostalih koje smo spomenuli ili ćemo spomenuti, posebno za dalmatski jezik zaslužan je M. G. Bartoli⁴⁷.

Možda bi se još poneka komponenta mogla pridružiti latinitetu kao kronološkom supstratu hrvatskom jeziku u ovim krajevima. Međutim, nas sada ovdje jedino još zanima pitanje integriteta povijesti hrvatskog jezika. Mislimo da je u pravu R. Katičić kad kaže: Vremenski opseg povijesti hrvatskoga jezika najsvrsishodnije će se zato razapeti od Bašćanske ploče do današnjega dana. Ako se pak odlučimo da u nju uključimo i hrvatski latinitet, počinjat će još prije, s najstarijim latinskim spomenicima hrvatskim⁴⁸.

Postoji dakle istinska simbioza, kojom su Hrvati ušli u punu povijest i koja jest dio njihove povijesti.

Sve se to izvanredno vidi na primjeru srednjovjekovnog Splita i prostora oko njega. Dalmatinski latinitet jedanaestoga vijeka, kako kaže P. Skok⁴⁹, najljepše se ogleda u zbirci historijskih dokumenata pod naslovom *Jura sancti Petri de Gamai*. Zbog izuzetne važnosti za našu temu iz Skokove analize tog kartulara citirat ćemo par odlomaka važnih za uočavanje isprepletenosti romanskog i slavenskog elementa u srednjovjekovnom Splitu:

Slavenska su lična imena u upotrebi i u samom gradu Splitu, u to vrijeme. Najbolji je to dokaz, da su Hrvati prodrli i u romansko-bizantski grad Split mnogo prije posljednje četvrti 11. vijeka... Slavenska tradicionalna lična imena nose i Romani. Opažamo, dakle, i u jadranskom tipu balkanskog romanstva istu pojavu, koju i u kontinentalnom, a to je, da slavenski onomastički sistem prodire i u romansko pučanstvo⁵⁰. I splitski Romani nose hrvatske nadimke. Ti nadimci nisu dakle samo oznaka Slavena. Romanska ih lica, koja žive u gradu Splitu, mogu također dobiti. Kako ne možemo misliti, da su hrvatske nadimke davali splitskim Romanima Hrvati iz splitske okolice, najvjerojatnije je, da se u Splitu u to doba govorilo i sporazumijevalo hrvatskim jezikom... Symbioza oba jezika u Splitu dade se, prema tome, utvrditi za posljednju četvrt 11. vijeka na nesumnjiv način na osnovu antroponimije⁵¹. Splitski su u to doba dvojezični ljudi (*bilingues*). Osjećajno se izražavaju u oba jezika. Nijedan od dva jezika nije naučen, nego su to jezici sredine, u kojoj žive. Oba im jezika služe jednako u saobraćaju⁵². Kršćanska su imena već uključena u hrvatski antroponimički sistem⁵³. Hrvatska antroponimija prodrla je samo

u nižu crkvenu hijerarhiju⁵⁴. Slavenska mjesna imena dopiru sve do gradskih zidina, a romanska se nalaze samo u neposrednoj blizini grada, tj. tako daleko, kako sežu posjedi gradskih Romana izvan zidina⁵⁵.

Kultura srednjovjekovlja ne može se još prikazati, jer je njegova latinska literatura tek nepotpuno istražena. To je napisao E.R.Curtius⁵⁶. Mutatis mutandis možemo to primijeniti i na prostor koji obrađujemo. Evangelium Spalatense dokaz je da je kontinuitet kulture pobijedio⁵⁷. Postoje legende latinicom i hrvatskim jezikom pisane, koje su od davnine postojale u gradovima na latinskom jeziku, kao na primjer Život sv. Dujma, Život svetoga Stasa, Prijenos tjelesa svetoga Stasa i svetoga Dujma. Vjerojatno su nastale u Splitu⁵⁸. A tu je i čitavo bogatstvo i problematika glagoljice⁵⁹.

Dakle, u palači-gradu⁶⁰, u društvenim uvjetima, kako su ocrtni, intenzivno se odvija život. Život koji donosi mnoge promjene, ali ujedno uvjetovan i podržavan kasnoantičkim kontinuitetom. Nije stoga čudo što se upravo takav život odrazio i u strukturi urbanističko-arhitektonskog tkiva palače. Zato su arheološka i povijesno-umjetnička istraživanja u palači i išla za tim da, između ostalog, odrede stupanj i domet arhitektonske simbioze u konkretnim povijesnim momentima. Iz svega izloženog, logično je da je arhitektura u palači pretrpjela velike inovacije, pogotovo u onim dijelovima koji nisu bili reprezentativnog karaktera⁶¹. Mauzolej i hram preuzeti su za kršćansko bogoslužje⁶². Točno nad podnicom prostaze nekadašnjeg mauzoleja gradi se visok zvonik. Stožer novoga grada diže se točno nad antičkom bazom. Centar novoga grada afirmira se u centru nekadašnje carske rezidencije. U debelim zidovima nad zapadnim vratima palače, kao i u onim nad sjevernim, bile su ugrađene male crkvice⁶³. U nekadašnjem hramu palače nalazi se u reljefu lik hrvatskoga kralja⁶⁴.

U studiji Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru⁶⁵ C. Fisković zaključuje da su oba ta grada u toku 12. do 14. stoljeća bila na visokoj kulturnoj razini⁶⁶ i kaže: reklo bi se dakle, da su unutrašnje zgrade i ograde careva dvora stradale već prije 13. stoljeća, i da njih nije uništila splitska općina. Jer da su još postojale antičke zgrade palače, koje arheolozi pretpostavljaju unutar njenih zidova, ipak bi se ulomci njihovih ukrasa, profiliranih i ostalih dijelova nalazili tu u većem broju. Sve nas to jače uvjerava, da je palača odmah nakon rušenja stare Salone postala grad, koji su uskoro napučile solinske izbjeglice i počele da je preinačuju za svoje stanove i starokršćanske bogomolje. A u dužom vremenskom razmaku od šest stoljeća, od 7. do 13. naime, srušilo se zastalno unutar palače mnogo, te stoga na romaničkim kućama sazidanim u 13. stoljeću i ne nalazimo mnogo njene građe⁶⁷.

G. Novak u Povijesti Splita⁶⁸ opisuje izgled Splita u srednjem vijeku⁶⁹ i kaže: ... upravo ove upotrebe reprezentativnih zgrada u svrhe kulta i stanova dostojanstvenika, zatim ugrađivanje u nove objekte, i onda iskorištavanje galemog okolnog zida palače u obrambene svrhe, spasilo je mnogo toga, što bi inače bilo propalo...⁷⁰ U nastavku, Novak je istaknuo slijedeće: Današnji Split pokazuje kako se u ranijim stoljećima nije mnogo pazilo na red u gradnjama, kao i to, da su i Dioklecijanova palača i gradski zid puni privatnih kuća, koje su se na njih naslonile. Ali, ako se pomnije gleda, vidi se da su sve te kuće kasnijega, a ne srednjovjekavnoga postanja. Srednji je vijek bio u tome vrlo strog⁷¹.

Prigodom upravo završenih arheoloških istraživanja u palači došlo se

također do izvjesnih zaključaka relevantnih za ovu temu⁷².

Premda se nerijetko može naići na mišljenje o dezorganiziranosti srednjovjekovnog društva i srednjovjekovnog grada, mora se reći da se život i urbanizam u gradovima na istočnojadranskoj obali nije tako odvijao. Život u nekadašnjoj Dioklecijanovoj palači inteligentno je organiziran i kodificiran u urbanom smislu gradskim statutom. I to je određeni kvalitativni nastavak duha antičkog municipijeta⁷³. Prelistavajući statute ovih jadranskih gradova pred nama, zapravo, iskrsava život i životna politika grada⁷⁴. M. Prelog je to izvanredno uočio u dubrovačkom statutu⁷⁵.

Nesumnjivo bi jedna slična analiza splitskog statuta iz 14. stoljeća bila dragocjena. Mi ćemo se ovdje zadovoljiti da iz tog statuta citiramo nekoliko odlomaka iz kojih će se razabrati briga za organiziranost prostora srednjovjekovnog grada: *Item statutum et ordinatum est, quod nullus presumat accipere lapides alicuius ecclesiae, aptos ad murandum, uel ad laborerium faciendum*⁷⁶. *Item statutum et ordinatum est, quod nullus presumat rumpere murum ciuitatis Spalati, uel palatii communis. Et qui contra fecerit, puniatur in centum libris et claudat suis expensis dictum murum sicut ante fuerat. Et potestas et curia dicte ciuitatis non possit alicui dare licentiam contra formam presentis statuti. Et nulli sit licitum aperire portam uel fenestram dicte ciuitatis*⁷⁷. *... in generali consilio ... quatuor supstantes, uidelicet unum supstantem in quolibet quarterio dicte ciuitatis, quorum officium sit aptare et aptari facere uias publicas, fontes et pontes tam in ciuitate quam extra ciuitatem ad expensas illorum, qui ea facere debent secundum formam presentium statutorum*⁷⁸. *Item statutum et ordinatum est, quod nullus ponat limitare in uia publica uel aliud, quod uiam impediatur*⁷⁹. *Item statutum et ordinatum est, quod nullus ponat solarium nec ligna supra uiam publicam, nec projiciat stercora, nec aquam, nec aliud in uiam publicam*⁸⁰. *Item statutum et ordinatum est, quod rector uel iudices, qui pro tempore fuerint, faciant fieri suo tempore hedificia in muro burgi, siue in ciuitate, uel extra ciuitatem et ubicumque opportunum esse uidebitur; cum consilio tamen et expensis communitatis secundum possibilitatem ciuitatis*⁸¹. *Item statutum et ordinatum est, quod potestas teneatur ire per ciuitatem et burgum in capite cuiuslibet mensis cum iudicibus et alijs nobilibus ad uidendum, si essent aliqua loca ab aliquo occupata, uel hedificium male positum ita, quod communitas, quod suum est, in se recipiat et male ordinata emendet*⁸².

Iz svih odredbi progovara kolektivna svijest i težnja za funkcionalnošću i estetikom u toj, u određenoj mjeri, planskoj koncepciji grada⁸³.

Međutim, u statutu nalazi svoj pisani, svečano kodificirani izraz težnja grada za objavljivanjem svoje drevnosti i svog apostoliciteta. To je težnja za dokazivanjem svog antičkog nasljedstva; da budemo precizniji, to je insistiranje - zbog crkveno-političkih razloga - na iskrivljenim i netočnim historijskim činjenicama, ali je, nesumnjivo, tu duboko prisutna i svijest o kasnoantičkom kontinuitetu, a ona se konstantno izgrađuje. U Statutu od 1312. godine to je sasvim vidljivo⁸⁴, a sigurno je to bilo i u ranijim, nesačuvanim pisanim zakonima u Splitu⁸⁵. Kod Tome Arhiđakona vidljiv je također isforsirani apostolicitet Salone⁸⁶. Ta "pia fraus" bila je pobijena tek arheološkim istraživanjima na Manastirima i Marusincu u Solinu⁸⁷. Svetačke legende o sv. Anastaziju i sv. Dujmu odigrale su u dokazivanju starodrevnosti svoju ulogu⁸⁸. Kult Domnija potisnuo je prvotnu konsakraciju katedrale⁸⁹,

a na reljefu majstora Otona iz 13. stoljeća sv. Petar obraća se sv. Dujmu koji je u dominantnom položaju⁹⁰. U inventaru riznice splitske katedrale iz 1342. godine spominje se glava sv. Dujma s rukama i biskupskim štapom⁹¹. Postoji bogata pisana tradicija⁹².

O političkom značenju i dometu ovog momenta u 10. stoljeću N. Klaić piše: Tako je Split u izvanredno odlučnom času vrlo umješno smišljenom pričom o apostolicitetu stare Salone izigrao oba svoja opasna protivnika. To je bez sumnje bio najodlučniji čas u splitskoj srednjovjekovnoj povijesti... Na nagli uspon Splita treba gledati u svjetlu tadašnjih shvaćanja: to je doba kad u nedostatku svjetovnih predstavnika vlasti u gradovima na Mediteranu biskup preuzima i neke svjetovne funkcije. Koliko je god na taj način u trećem desetljeću 10 st. počeo za srednjovjekovni Split nov život, za Hrvate je jednom zauvijek pokopana nada da bi njihov biskup mogao postati metropolit na području nekadašnje salonitanske crkve. Svu težinu položaja hrvatske crkve možemo shvatiti tek onda ako uzmemo u obzir da je za čitavo vrijeme narodne dinastije metropolit hrvatskoga biskupa bio u stranoj političkoj jedinici, u bizantskoj Dalmaciji⁹³.

U takvim uvjetima živio je Split dalje svojim specifičnim životom⁹⁴.

U sačuvanim umjetničkim djelima možemo uočiti inspiraciju ponekim antičkim motivom. Izvanredan su primjer Buvinove vratnice splitske katedrale. U opširnoj studiji o njima Lj. Karaman zapaža da se njihovi motivi mnogo u čemu podudaraju sa skulpturalnim elementima portala hrama i mauzoleja cara Dioklecijana⁹⁵. Karaman piše: Ove je skulpture (sc. s portala hrama) Buvina mogao svaki dan vidjeti malo koraka od katedrale, za koju je izrađivao vratnice; on je motiv zavolio i izabrao ga za ukras dijela svojih vratnica... Sačuvao nam se također originalni stari okvir ulaza u carev Mauzolej... Možda je Buvina pod utjecajem ovih skulptura, koje se gotovo dotiču njegovih vratnica, postavio sitne likove u drugom dijelu uresnih traka, to jest u okruglim prepletima gustoga granja i lišća. Ali sitni likovi u ovim posljednjim prepletima premašuju u raznolikosti i mašti detalja ono, što je majstor mogao vidjeti na okviru rimskog portala i one se očito nadovezuju na predstave i motive romaničkih iluminiranih knjiga⁹⁶. Karaman apostrofira neprekinutu tradiciju umjetničkog roda u Dalmaciji koja daje Buvini rutinu, ukus i stilski osjećaj⁹⁷. I majstor Radovan koji je radio glasoviti portal u Tragiru zacijelo je vidio portal careva mauzoleja u Splitu. Karaman to zaključuje na temelju sličnosti u nekim motivima na spomenuta dva portala⁹⁸.

Na kraju ovog pregleda raznih manifestacija kasnoantičkog kontinuiteta u srednjovjekovnom Splitu spomenimo i posjed. Granice posjeda u povijesti mogu biti vrlo stabilne. M. Suić ističe: Centurijacija je do te mjere obuhvatila tadašnji Split, da su još danas neke splitske ulice sačuvale na vlas isti pravac i položaj, kojima su išli limesi u ageru⁹⁹. Crkva je u srednjem vijeku također budno pazila na svoj posjed¹⁰⁰. I splitski su građani imali svoje posjede izvan gradskih bedema¹⁰¹. Posjednici su se mogli promijeniti, ali je posjed ostajao uglavnom nepromijenjen.

Split je, dakle, u centralnom dijelu prostora jadranske obale¹⁰² koji su izrazito humanizirali drugi jadranski gradovi¹⁰³, na poseban način bio značajna točka susreta antičkog i srednjovjekovnog društva, u ovom slučaju slavenskog, odnosno hrvatskog¹⁰⁴.

Na razmeđi dviju epoha nekadašnja Dioklecijanova palača nije bila nepopravljivo zatečena padom antičke kulture u svjetskim relacijama¹⁰⁵. U manjim sredinama određeni društveni model može kontinuirati na poseban način, različito od globalnih kretanja. Palača je živjela dalje svojim kasnoantičkim kršćanskim životom, specifično udomljenim, uklapajući se u nekim vidovima u kontekst evropske situacije¹⁰⁶.

Sedmo i osmo stoljeće u splitskoj povijesti je nepoznato. Tako nam je zapravo detaljan proces konstituiranja Splita kao grada nepoznat. Poznajemo situaciju prigodom pada Salone i poznajemo Split koji u 9. stoljeću izlazi opet na svjetlo povijesti¹⁰⁷.

Ali zato nam se čini da spoznaje, akumulirane dugim istraživanjima historičara i drugih znanstvenika, predočene ovdje, premošćuju tu rijeku događaja dvaju tamnih stoljeća. Kao da se i ovdje, u posebnom vidu, potvrđuje teza M. Preloga koju je iznio u svojoj studiji između antike i romanike¹⁰⁸, kritički rezimirajući stavove Karamana¹⁰⁹ i Dyggvea¹¹⁰. Prelog je u toj studiji odredio kontinuitet antike od 4. do 10. stoljeća, raspravljajući naročito o arhitekturi¹¹¹ u cjelokupnoj povijesnoj situaciji¹¹².

Životni odnos arhitekture palače i njezinih stanovnika lijepo je uočio Novak u svojoj Povijesti Splita¹¹³. Mi bismo htjeli ovdje malo preciznije ocrtati taj susret.

Umjetničko djelo ne stvara se samo onda kad ga njegov autor izrađuje ili dovršava. Jer umjetnost je samo utoliko umjetnost ukoliko nalazi rezonancu, ukoliko se ona stvara po drugi, treći, deseti, tisući put. Umjetničko djelo živi zapravo u ponovljenom susretu sa svakim čovjekom. Objektivno ono može postojati i izvan tog susreta (npr. zakopano u zemlji, da ga možda tek jednog dana netko opet otkrije), ali je tada umjetničko djelo izvan relevantnog vremena i prostora. Ako se ono ne realizira u susretu, za nas ono i ne postoji. Umjetničko je djelo, dakle, to veće što dulje traje njegova realizacija. Zato, iako je umjetničko djelo produkt konkretnih društvenih i osobnih pretpostavki, ono nema karakter samo povijesne činjenice ako živi u prostoru i vremenu. Ono svojim životom stvara i premošćuje epohe.

Arhitektura, kao jedna od umjetnosti, možda se najočitije realizira na taj način. Čovjek, naime, živi u njoj i među njom. U urbanom sklopu taj se odnos dovodi do vrhunca. Zato je i Dioklecijanova palača i historijska i umjetnička emanacija. Njen je značaj utoliko veći što je njezin život prešao granice epohe kasne antike i neprekidno se realizirao u susretu s novim srednjovjekovnim svijetom. Grad u palači nosio je sa sobom neprekinutu tradiciju u svakodnevnoj realizaciji bitnih elemenata svog prostora.

Čovjek i njegovo djelo neodvojivi su pojmovi u životu. Čovjek stvara svoje djelo i svoju povijest, a svako se to djelo, u većoj ili manjoj mjeri, integrira u kulturni krug čovjekove povijesti, prema duljini i intenzitetu svoje realizacije. Prema tome, ono je, globalno gledajući, prisutno i u svakom novom stvaralaštvu, s određenim kvantitetom i kvalitetom svoje supstancije. Na taj se način, u jednom dugom procesu, odvija kulturna povijest u beskonačnom nizu tradicije i kreacije.

29 E.R.Curtius kaže: Kontinuitet književne tradicije – to je pojednostavnjeni izraz za vrlo zapleteno stvarno stanje kao i za život uopće, tra-

dicija je nepregledno propadanje i obnavljanje¹¹⁴. Nastavim li ponovo historijsko razmatranje, naći ćemo da je zaboravljanje isto tako potrebno kao i sjećanje. Mnogo toga treba zaboraviti, hoćemo li da se sačuva ono što je bitno... Nama nije potreban magazin tradicije, već dom u kojemu možemo disati...¹¹⁵ Zbog toga dom ljepote nikada nije dovršen ni dogotovljen. Gradi se dalje, on ostaje otvoren¹¹⁶.

Zapažanja Curtiusa ne vrijede samo za književnost, već se potvrđuju i u drugim umjetnostima, što je i logično, jer je književnost samo jedna od njih. Kontinuitet u palači odvijao se slično kao opisani kontinuitet književne tradicije. Palača-grad upravo je tako živjela. Zaboravljala je ono što treba zaboraviti a sačuvala je ono što je bitno, jer to je bio dom u kojemu je trebalo disati.

Sačuvala je bitnu koncepciju osnovnog prostora. *Conditio sine qua non* za to je kontinuitet stanovništva. Međutim, ne u smislu ekskluzivnosti, kako smo to već istaknuli, već u trajnom sudjelovanju novonastanjenih Hrvata pri inkorporiranju tradicije u novim kreacijama. Kroz romansko-slavensku simbiozu prenosio se zapravo ovaj kontinuitet stanovništva na Hrvate. Na taj su način, po našem mišljenju, Hrvati, koji su postajali novi stanovnici srednjovjekovnog Splita, u krajnjoj konsekvenci, postali nosioci njegova kasnoantičkog kontinuiteta. Nesumnjiv je, međutim, bio interes srednjovjekovnog Splita da svoju antičku baštinu stalno poštava. U svemu tome nalazi se, rekli bismo, suština povijesnog događanja u i oko nekadašnje Dioklecijanove rezidencije, sada grada u srednjovjekovlju, svjesnog svoje povijesti i odlučnog u svojoj sadašnjosti.

U samoj palači, urbanistička baština bila je strože čuvana nego što se to obično misli, osobito u ranom srednjem vijeku. Tek kasnije, logično, sa sve većim pomanjkanjem prostora, bile su izvedene oštrije intervencije u tkivu palače-grada. Dakle, nije bilo drastičnog prekida na "klasičnoj" granici antike i ranog srednjeg vijeka u palači. Ali i kasnije je postojao strogi i precizni komunalni red, postojale su norme graditeljskog ponašanja. Grad je u svome statutu zaštitio vitalne principe komunikacije, kolektivnosti, estetike i tradicije; što više, on je tako i nastojao da usmjeri svoj život. To je sasvim razumljivo u kontekstu našeg prethodnog razmatranja o čovjeku i o njegovu djelu. U tom okviru mnogo je jasnija, na primjer, i pozicija majstora Buvine.

Možemo, na kraju, reći da u sociološkom pogledu nije bio velik skok od kasnoantičke palače, u završnoj fazi, do ranosrednjovjekovnog grada.

Zaključujući ovu studiju želimo napomenuti da iz nje nije slučajno izostavljen pregled političke povijesti u ovom razdoblju. Ograničili smo se da dotaknemo samo neke elemente, i to iz dva razloga. Jedan je taj što u poznatoj slici političke povijesti nismo imali što dodati. Drugi je i bitan razlog taj što smo smatrali da tako možemo mirnije i uspješnije uočavati osobine društva u palači-gradu, pa i samo povijesno događanje u srednjovjekovnom Splitu.

Bilješke

- 1cf. D. Kečkemet, Bibliografija Splita I, Split 1955
- 2cf. Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, Vjesn. arh. hist. dalm. LXIX/1967, Split 1974, 5 sqq
- 3Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Rački, Zagrabiae 1894, 31
- 4o.c., 32, cf. N. Klaić, Historia Salonitana Maior, Beograd 1967, 93
- 5Nekoja pitanja iz istorije srednjevjekovnoga Splita, Starohrv. prosvjeta II/1-2, 1928, 36
- 6Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, Starohrv. prosvjeta III/5, 1956, 7 sqq, cf. osobito str. 13 i 14: ... neposredne, tradicionalne, veze između starog salonitanskog agera i teritorija ranosredovječnog Splita nije bilo i niti je moglo biti.
- 7I, Split 1957, 44
- 8Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 282
- 9Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb 1927, 185
- 10O počecima srednjevjekovnog Splita do godine 800, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 419: ... Split je nastao i razvio se postepeno pridolaženjem bjegunaca iz Salone a valjda i drugih mjesta ranijim obitavaocima splitske palače.
- 11History of Salonitan Christianity, Oslo 1951, 125
- 12Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 24 i 114, bilj. 35
- 13J. Marasović, T. Marasović, S. McNally, J. Wilkes, Dioklecijanova palača - Izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače I (Diocletian's palace - Report on Joint Excavations in Southeast Quarter), Split 1972, 45
- 14cf. Z. Vinski, Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slavischen Landnahme des Balkanraums, Akad. BiH Posebn. izd. XII, Cent. za balkan. ispit. 4, Sarajevo 1969, 193: Neben synchronen Einflüssen und deutlichen Importen aus den damals machtvollen byzantinischen und karolingischen Kulturzentren der frühfeudalen Epoche schimmert in der Formengenesis des Grabbaues und der Grabbeigaben beider erwähnten Kulturgruppen offenbar die Tradition des antiken Erbgutes durch, die wir zweifelsahne als kulturelle Kontinuität zu deuten für richtig halten. Kulturelle Kontinuitätserscheinungen sind jedoch kaum begreiflich ohne eine gewisse archäologisch mögliche, wenn auch historisch unbestimmbare ethnische Kontinuität.
- 15Nekoja pitanja..., I.c.
- 16cf. Bulić-Karaman, o.c., 180-185
- 17cf. Bulić-Karaman, o.c., 231, bilj. 113
- 18cf. Karaman, o.c., 421 sqq
- 19cf. C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Wien I 1901, II 1903, III 1904, I 50: Die Kirchen- und Personennamen in den Städten Dalmatiens geben Zeugnis von Traditionen der altchristlichen Zeit, vermengt mit Einflüssen des

mittelalterlichen Orients.

- ²⁰cf. F. Bulić - J. Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.), Bogoslovska Smotra, Zagreb 1912/13, Prilog Bullett. dalm. 1912
- ²¹sr. 294
- ²²The cult of the Blessed Virgin Mary at Salona and Split from the fourth till the eleventh century in the light of archaeological evidence, Acta Congr. Mariologici-Mariani intern., V, Romae 1972, 70 sq
- ²³o.c., 60
- ²⁴o.c., 125 sq
- ²⁵o.c., 127
- ²⁶o.c., 134, cf. Das Anastasiusmausoleum und der altkroatische Kirchenbau, Der altchristliche Friedhof Marusinac, Forsch. in Salona III, Wien 1939, 119 sqq
- ²⁷Dyggve, History..., 134
- ²⁸cf. M. Cagiano de Azevedo, L'eredità dell'antico nell'alto medioevo, Il passaggio dall'antichità al medioevo in Occidente, Spoleto 1962, 454: Tuttavia la vita associata non si svolge solo nelle città, o negli agglomerati urbani. Sorge ora un nuovo tipo di centro: la villa rustica. Ville come quella di Piazza Armerina in Sicilia o di Nebozian in Gallia, o di Lullingstone in Britannia, o quella di Alicarnasso in Asia Minore o quella di Bet Guvrim in Israele o alcune di quelle di Antiochia, sono veri e propri centri autonomi di vita, ove non manca nulla, ove il proprietario ha diritti e doveri pressoché sovrani, ove la autorità dello stato giunge, se pur giunge, attenuata. Si ha già una forma embrionale di feudo, anche se questo, istituzionalmente, derivi dall'insediamento di nobili germanici a custodia e salvaguardia di diritti e prerogative regali. Ma il tipo di comunità autonoma sotto una autorità unica già esisteva nella tarda antichità.
- ²⁹Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 114
- ³⁰o.c., 117
- ³¹Kostrenčić, o.c., 118
- ³²cf. između ostalog Šišić, o.c., 281 sqq, P. Skok, Postanak Splita Anal. Hist. inst. Dubrovnik 1952, 19 sqq, id., Ime grada Splita, Nastavni vjesn. XXVI, 1, 17-29, Supl. Bullett. dalm. 1916, J. Zeiler, Intorno alla origine del nome di Spalato, Mélanges Cagnat, Paris 1912, Supl. Bull. dalm. 1916, 19
- ³³o.c., 187
- ³⁴Po ruševinama starohrvatskog Solina, Hrvatsko kolo XV, Zagreb 1934, 5
- ³⁵Živa starina, Zagreb 1943, 26
- ³⁶o.c., cf. osobito I 44-66 (Romani u gradovima) i I 93-101 (Slaveni u gradovima)
- ³⁷cf. između ostalog Dolazak Slovena na Mediteran, Split 1934, po-

seбно odnos slavensko-romansko u i oko Dubrovnika, 203 sqq, u i oko Splita, 210 sqq i u Trogiru, 216 sqq

³⁶ cf. L. de Voinovitch, Histoire de Dalmatie, Paris 1934, I 303, G. Novak, Povijest Splita, 46: ... djelovanje Ivanovo (sc. Ivana Ravenjanina) imalo je utjecaja i na ulazak Hrvata i Hrvatice u Split i pohrvaćivanje ovoga dotada romanskoga grada., 130 i 253: Od 10. stoljeća dalje mi možemo stalno pratiti ulazak hrvatskog odnosno slavenskog narodnog elementa u gradove Split, Zadar, Trogir, Rab, Krk, Osor, Dubrovnik i Kotor. Cf. i L. Katić, Solin VII-XX. stoljeća, u Rapanić-Katić, Prošlost i spomenici Solina, Solin 1971, 50

³⁹ Novak-Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952

⁴⁰ str. 69

⁴¹ o.c., 32

⁴² Povijest Hrvata...

⁴³ cf. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950, posebno str. 161 i 172, J. Lučić, Prošlost dubrovačke Astaraje, Dubrovnik 1970, 33 sq

⁴⁴ cf. Skok, Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije, Zagreb 1915, 10: ... najstarije romanske riječi u našem jeziku nesumnjivo potječu iz istoga onoga vulgarnoga govora, u kojem je bilo pisano mnoštvo natpisa provincije Dalmacije. Bilj. 1: postoji veza između jezika na solinskim natpisima i latinštine na kasnijim natpisima, poslije pada Solina. Cf. Ž. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, Vjesn. arh. hist. dalm. LXV-LXVII/1963-65, 271 sqq, I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora 2, Zadar 1962, 251 sqq, A. Jadrijević, Latinski stihovi u natpisima starohrvatskog doba, Vjesn. arh. hist. dalm. LX/1958, 77 sqq, V. Gortan - V. Vratović, Hrvatski latinisti I, Zagreb 1969, 45 sqq, D. Rendić-Miočević, Prilog proučavanju naše ranosredovječne onomastike, Starohrv. prosvjeta III/1, 1949, 9 sqq

⁴⁵ cf. P. Tekavčić, Uvod u vulgarni latinitet, Zagreb 1970, L. Halphen, Les Barbares, Paris 1930, 266 (govoreći i karolinškoj renesansi): Ne

sourions pas: ce perpetuel recours aux oeuvres classiques est moins une marque d'impuissance que le résultat d'un effort soutenu et vraiment méritoire pour réagir contre la corruption de la langue et de la pensée en renouant avec la tradition. De là ce respect presque superstitieux de tout ce qui est ou de tout ce que l'on croit antique; de là cette tendance à s'attacher plus encore à la forme qu'au fond, qui poussera un grand nombre d'écrivains de ce temps à récrire en une langue plus pure et plus élégante certaines des oeuvres historiques transmises par les générations précédentes. Cf. i Ch. Mohrmann, Le problème de la continuité de la langue littéraire, Il passaggio dall'antichità..., 347: On voit donc comment au début de la période carolingienne il existait à côté de la langue populaire devenue langue romane, une espèce de continuité littéraire qui était essentiellement liée au christianisme. Autrefois les légions romaines avaient imposé le latin aux populations subjuguées, et de cette manière s'était créée une unité linguistique et culturelle occidentale. Ce latin koinè de l'empire occidental, s'était transformé en langues romanes. Mais le christianisme a agrandi le domaine latin d'une autre manière, sans avoir éliminé les langues nationales.

- ⁴⁶Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja, Akad. BiH Posebn.izd. XII, Cent.za balkan. ispit.4, Sarajevo 1969, 129 sqq
- ⁴⁷Das Dalmatische I, II, Schriften der Balkankomm., Wien 1906
- ⁴⁸Opseg povijesti hrvatskog jezika, Hrvatski znanstveni zbornik I, 1971, 41
- ⁴⁹Novak-Skok, o.c., 235
- ⁵⁰Novak-Skok, o.c., 257
- ⁵¹Novak-Skok, o.c., 259
- ⁵²Novak-Skok, o.c., 261
- ⁵³Novak-Skok, o.c., 267
- ⁵⁴Novak-Skok, o.c., 279
- Novak-Skok, o.c., 280, Cf. L.Katić, Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine, Starohrv. prosvjeta III/5, 1956, 176: Ona nam daje sliku jednoga dijela grada Splita svršetkom XIV. stoljeća, svjedoči nam, kako u splitskom polju iščezavaju stara latinska imena, a zamjenjuju ih hrvatska, što je znak, da i u gradovima nestaje romanskoga elementa, a na njegovo mjesto stupa hrvatski. Cf. i situaciju u Zadru: P.Skok, Postanak hrvatskog Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru I, Zagreb 1954, 37 sqq
- ⁵⁶Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje, Zagreb 1971, 20
- ⁵⁷V. Novak, Najstariji dalmatinski rukopis Evangelium Spalatense, Prilog Vjesn. arh.hist.dalm.1923, posebno str. 86
- ⁵⁸M. Kombač, Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, Zagreb 1945, 30
- ⁵⁹cf. između ostalog Lj.Karaman, O politici hrvatskih kraljeva prema hrvatskoj narodnoj crkvi, Hrvatsko kolo XII, Zagreb 1931, 22: ... Nije dakle u vrijeme hrvatskih vladara glagoljica nikada kategorički zabranjena..., N. Klaić, Povijest Hrvata..., 397: Sve dakle govori za to da su se Metodovi učenici kad su bježali iz Moravske sklonili u bizantsku Dalmaciju kao na najsigurnije područje.
- ⁶⁰cf. Karaman, O počecima srednjovjekovnog Splita..., str. 420: Dioklecijanova palača je od početka imala osnovu, a gotovo bih rekao i opseg maloga gradića.
- ⁶¹cf. Bulić-Karaman, o.c., 59, 188, 236, 242, 243
- ⁶²cf. Bulić-Karaman, o.c., 64 sqq, 192, 201
- ⁶³cf. Bulić-Karaman, o.c., 237 sqq, Lj.Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, 72: Jedini je zvonik iz vremena narodnih vladara u Dalmaciji, koji je do danas sačuvan, po svoj prilici zvonik nad hodnikom u zapadnim vratima Dioklecijanove palače u Splitu.
- ⁶⁴Karaman, Iz kolijevke..., sl. 120
- ⁶⁵Starohrv. prosvjeta III/2, 1952, 129 sqq
- ⁶⁶str. 164
- ⁶⁷str. 146
- ⁶⁸o.c.

⁶⁹485 sqq, cf. kartu srednjovjekovnog Splita 496 sq i okolice 528 sq
⁷⁰str. 487.

⁷¹str. 512

⁷²cf. J. Marasović - T. Marasović - McNally - Wilkes, o.c., 27 sq,
46

⁷³cf. Bulić-Karaman, o.c., 257 sq, G. Novak, Povijest Splita, 115,
296, 107, A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu
iz 1312 godine, Split 1964

⁷⁴cf. Voinovitch, o.c., 365: Ce sont des monuments de bon sens et
d'esprit politique, produits d'une symbiose latino-slave...

⁷⁵cf. Prelog, Dubrovački statut i izgradnja grada (1272-1972), Peri-
stić 14-15/1971-72, 81 sqq. Osobito str. 82: Brojna nova gradska
naselja i mnoge regulacije dalje izgradnje starijih gradova u XIII
stoljeću nastaju na temelju posve određenih zamisli o "uređenom"
gradu i planova kojima se te zamisli provode. Bez obzira na način
kojim se ti planovi određuju, bilo mjerničkim nacrtima ili tekstovi-
ma gradskih statuta, oni prethodeći stvarnim građevnim zahvatima
potvrđuju određene zamisli cjeline grada, njegova idealnog "mo-
dela" ... Naravno, nemoguće je unutar tog razvoja (sc. Dubrovnika)
zacrtať neke oštre vremenske granice, jer je proces koji se punom
 snagom objavljuje u XIII stoljeću započeo mnogo ranije, a nastav-
lja se i u sljedećem stoljeću. Sudbonosna i dalekosežna odluka o
spajanju starijeg "civitas" i njegova "burgusa", kao i opasivanje
proširenog naselja novim gradskim zidovima, pripadaju upravo XIII
stoljeću, vremenu kodifikacije statuta. Također str. 87: Izgradnja
Dubrovnika u XIII i XIV stoljeću u svjetlu tekstova Statuta javlja se
kao postupno, ali dosljedno ostvarivanje zamisli grada kao brižljivo
organizirane cjeline. Promatrajući ovaj rast grada u cjelini može se
utvrditi da je on posljedica plodonosnog isprepletanja racionalnih
odluka i smislenih vizija ... U pažljivijem čitanju ovaj se dugački
tekst pretvara u detaljan opis tlocrta grada koji još nije postojao,
ali koji je zaista i ostvaren.

⁷⁶Statuta et leges civitatis Spalati, J.J. Hanel, Zagrabiae 1878, 15,
c.18.

⁷⁷Statuta ..., 172, c.80.

⁷⁸Statuta ..., 194, c.1.

⁷⁹Statuta ..., 195, c.4.

⁸⁰Statuta ..., 195, c.6.

⁸¹Statuta ..., 196, c.10.

⁸²Statuta ..., 197, c.13.

⁸³cf. M. Prelog, Prostor - vrijeme, Zagreb 1973, str. 46: Značenje
estetske komponente u srednjovjekovnoj gradogradnji proizlazi već
iz položaja koji u starom gradskom tkivu imaju prostori i objekti s
javnim funkcijama, namijenjeni različitim oblicima kolektivnog ži-
vota. Estetski su elementi bitan dio simboličnog karaktera ne samo
sakralnih građevina, nego i onih profanih, kao što su gotovo sve
javne građevine ... Estetsku komponentu nalazimo i kod oblikova-

nja gradskih utvrda, pri čemu ne treba zaboraviti da zidovi i kule srednjovjekovnog grada nemaju samo utilitarnu, nego i simboličku funkciju, kao izražaj posebnog statusa toga društvenog organizma. Analiza građevnog razvoja mnogih starih gradova na Jadranu pokazala je kako je u nekim, razmjerno malim, tkivima bilo istodobno i nekoliko desetaka sakralnih objekata različite veličine, a kod nekih gradova može se još i danas ustanoviti da javne površine - trgovi i ulice - zauzimaju čak više od četvrtine prostora unutar zidova. Isto tako treba upozoriti na vrlo veliko značenje estetskog faktora u staroj stambenoj arhitekturi... Str.47: ... te u odredbama starih gradskih statuta, koje se odnose na izgradnju i uređenje grada... Str.48: Gotovo u svakom starom gradu može se osjetiti postojanje određene planske koncepcije, koja nije bila samo puk regulator utilitarnih elemenata izgradnje nego je sadržavala viziju usklađene cjeline.

⁸⁴Statuta..., str. 1: Hec sunt statuta et ordinamenta communitatis et hominum civitatis Spalati, facta, edita et condita per nobilem et sapientem virum dominum Perceualum Johannis... ad laudem et reverentiam omnipotentis Dei et beate Marie semper virginis, specialiter beati Domnii martiris et sancti Anastasij, patronorum dicte civitatis... Str.3: Sciendum est igitur, quod civitas Spalatina traxit originem a famosa et nobili civitate Salona... Post destructionem autem Salone principes, comites, barones, milites et alij nobiles dicte civitatis Salone in insulis fugientes accesserunt prudenter ad palatium Spalatinum et ibi postmodum habitauerunt. Ex quibus Salonitanis civibus nati sunt Deo auctore successivis temporibus nobiles Spalatini. Et ideo uero sunt nobiles et uera fama nobilitatis eorum, quum ortum a nobilibus habuerunt, sicut Veneti, Paduani et alij quam plures nobiles habuerunt eorum antiquam originem a Troyanis et alijs nobilibus huius orbis. Cf. str.6, c. I De privilegijs et immunitatibus ecclesie sancti Domnii, str. 8-10, c. V De festiuitatibus celebrandis, str. 10 sq, c.VII De thesauro et reliquijs ecclesiarum custodiendis.

⁸⁵Statuta..., str. V (praefatio) autor kaže da se može sa sigurnošću uzeti da je u Splitu i prije 14. stoljeća bilo pisanih zakona.

⁸⁶Thomas Archidiaconus, o.c., 8

⁸⁷cf. Bulić-Karaman, o.c., 193, 195 sqq

⁸⁸cf. Novak, Povijest Splita, 74, Klaić, Povijest Hrvata..., 13: U Splitu su vrlo rano, i to svakako prije druge polovice XI st. bile sastavljene Passiones beatorum martirum Domnii et Anastasii, R.Egger, Die Passio Sci. Anastasii und ihr Fortleben, Der altchristliche Friedhof Marusinac, o.c., 131 sqq

⁸⁹cf. Cambi, o.c., 62 sq

⁹⁰cf. Bulić-Karaman, o.c., 220 sq

⁹¹Diana-Gogala-Matijević, Riznica splitske katedrale, Split 1972, 25

⁹²cf. između ostalog F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, Beograd-Zagreb 1928, 8: Qualiter autem finaliter eversa fuerit (sc.Salona), non satis perspicuum est. Nos vero... partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes, conemur exponere (Toma, ed. Rački

24, VII). Toma dakle očito hoće da ovim rečima istakne, da mu nije bila izvorom samo tradicija - koja je uostalom u 13. veku mogla da bude među Romanima grada Splita o propasti njihove kule Salone još dosta živa - nego da se on koristio i starijim pisanim istoriskim materijalom.

⁹³Povijest Hrvata..., 301 sq

⁹⁴o odnosima Slavena i Bizanta cf. G. Ostrogorski, Vizantija i Slaveni, Beograd 1970, 7 sqq

⁹⁵Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale, Rad Hrvat. akad. znan. i umjetn. 275, Zagreb 1942, 38

⁹⁶l.c.

⁹⁷Buvinove vratnice..., 85

⁹⁸cf. Karaman, Portal majstora Radovana u Trogiru, Rad JAZU 262, Zagreb 1938, 52. Na str. 60 Karaman kaže: Radovanova je umjetnost i njegova radionica zahvatila u svoj krug susjedni Split, ali joj nema traga u ostalim gradovima Dalmacije. Cf. i Karaman, O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih kraljeva - Über die Einwirkung des einheimischen Milieus auf die Entwicklung der Kunst in den kroatischen Ländern, Zagreb 1963

⁹⁹o.c., 13

¹⁰⁰cf. Novak, Povijest Splita, 370 sq o reambulaciji posjeda splitske crkve 1397. godine

¹⁰¹cf. Novak, Povijest Splita, 397 sq

¹⁰²cf. Prelog, Prostor - vrijeme, 26

¹⁰³cf. Prelog, Prostor - vrijeme, 29: Razmjerno velik broj urbanih i poluurbanih formacija duž jadranske obale u krajnjoj je konzekvenciji rezultat tradicionalne regionalne strukture života. U dugotrajnom procesu urbanizacije toga područja, koji je započeo još u 5. st. pr. n.e., grad je bio i ostao središte gotovo svih oblika organizacije života u prostoru.

¹⁰⁴cf. Klaić, Povijest Hrvata..., 150. Cf. i B. Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, Vjesn. arheol. hist. dalm. LXII/1960, 87 sqq, osobito str. 98, bilj. 34 o suprotnosti pozicija grada i ruralno organizirane sredine kao bitnoj karakteristici.

¹⁰⁵cf. M. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich II, Leipzig, pogl. XII Die orientalische Zwingherrschaft und das Problem des Verfalls der antiken Kultur, 210 sqq, cf. str. 247: ... das Hauptphänomen, das dem Verfallsprozess zugrundeliegt, die allmähliche Absorbierung der gebildeten Schichten durch die Massen und die daraus folgende Vereinfachung aller Funktionen des politischen, sozialen, wirtschaftlichen und geistigen Lebens zu gelten hat, ein Vorgang, den wir als die Barbarisierung der alten Welt bezeichnen können.

¹⁰⁶cf. o 11. stoljeću, za Grgura VII, F. Kempf. u H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1*, Zagreb 1971, 490: zapadnjačko jedinstvo napokon je počivalo na zajedničkoj vjeri i pripadnosti istoj Crkvi. Taj je temelj od reforme stekao posve novu čvrstoću nadnacionalnim sjedinjenjem crkvene hijerarhije i stvaranjem jedinstvenog crkvenog prava što je vrijedilo u svim kršćanskim zemljama. Tako je Crkva postala jedini pravi nosilac zapadnjačkog kršćanstva, a papinstvo, što joj je bilo na čelu, njegovim vođom. Str. 527: Među mnogim plodnim inicijativama u doba grgurovske reforme nije vjerojatno ni jedna tako odlučujuće promijenila srednjovjekovni svijet kao ... duhovni razvitak. Ušavši u stadij budnije svijesti, zapadni je čovjek počeo razmišljati o osnovnim pitanjima svoje bitno kršćanske egzistencije. Još je uvijek, doduše, sa strahopoštovanjem promatrao svoju naslijeđenu tradiciju, ali je sad sve više razlučivao svojim kritičkim razumom kako bi prisvojio naslijeđeno duhovno dobro, razmišljao o njemu i tako dopro do novih spoznaja. Cf. i H. I. Marrou, *La place du haut moyen âge dans l'histoire du christianisme, Il passaggio dall'antichità...*, 295 sqq

¹⁰⁷cf. Novak, *Povijest Splita*, 402 sq

¹⁰⁸Peristil I, Zagreb 1954

¹⁰⁹str. 6: Karaman odbacuje decidirano ... mogućnost kontinuiranog toka arhitektonske djelatnosti od kasne antike do romanike ...

¹¹⁰str. 7: Nasuprot tome, za Dyggvea kontinuirana kasno-antikna umjetnost ustvari sve do svršetka prvog tisućljeća, bez obzira na promjene u političkoj i etničkoj situaciji Dalmacije ...

¹¹¹str. 9: I kada se razvoj evropske arhitekture u historijskom slijedu od 4.-10. st. sagleda objektivno, bez nekih apriornih konstrukcija ili htijenja, da se pošto-poto, u ime nekih postavki političke historije, stvori prije vremena neka etapa ili čak epoha u razvoju arhitekture, može se jasno zapaziti da sve do kraja 10. st. ne postoji neki stvarni pokret u arhitektonskom oblikovanju, kojim bi se manifestirao ne samo istinski razvoj, nego niti bilo kakvi stvarni prekid s neposrednom tradicijom. Kroz čitavo to razdoblje antikna tradicija ostaje uzor, koji se pokušava opetovati s više ili manje uspjeha, kroz to čitavo vrijeme postoji neposredni kontinuitet antike, ili točnije, odvija se pasivna negacija antike.

¹¹²str. 14: U svojoj biti velik dio razdoblja kojeg nazivamo predromaničkim pripada još kasnoj antici, a drugi manji dio tog razdoblja, poklapajući se s počecima romanike, pripada srednjem vijeku.

¹¹³str. 436: Skoro svi živeći u prvim stoljećima srednjeg vijeka unutar Dioklecijanove palače, služeći se arhitektonskim i skulptorskim tvorevinama prvog reda, stvorenim krajem III. i početkom IV. stoljeća, Splitani su od djetinstva bili navikli da gledaju ljepote Dioklecijanova mauzoleja, peristila, malog hrama Jupitrova i skladne linije perimetralnih bedema, okićenih lukovima i arhitravima. U takvoj sredini razvio se i smisao i duh za lijepo u arhitekturi i skulpturi.

¹¹⁴o. c., 405

¹¹⁵Curtius, o. c., 408

¹¹⁶Curtius, o. c., 409

La tradizione dell'Antichità tarda nello Spalato medievale

Emilio Marin

Nella parte centrale dell'Adriatico orientale, fra le altre città adriatiche, Split particolarmente è diventato un notevole punto d'incontro del mondo antico e medievale, slavo in questo caso e cioè croato. Fra le due epoche menzionate, l'ex-palazzo di Diocleziano non è stato irreparabilmente colpito dalla caduta della civiltà antica e ha continuato la sua vita tardo-antica nei punti essenziali, ma con delle strutture sociali ben diverse.

Nella storia di Split, il settimo e l'ottavo secolo ci sono ignoti, ma le conoscenze accumulate - in base alle ricerche di vari studiosi - qui raccolte, sembra che superino gli ostacoli presentati dai due secoli oscuri. Qui si presentano vari aspetti della società e della vita nell'ex-palazzo: l'arrivo dei Salonitani, il cristianesimo, la nascita della città altomedievale, il linguaggio, l'onomastica, la letteratura sacra, lo svolgimento dell'attività urbanistico-architettonica, gli statuti, l'artificiosa apostolità, la vita artistica.

Nel palazzo, la città altomedievale è stata l'ereditiera dell'ininterrotta tradizione, e questo tramite la realizzazione quotidiana degli elementi essenziali del suo spazio. Tuttavia la continuità incontestabile della popolazione non è stata esclusiva: è stata trasmessa gradualmente ai Croati -nuovi abitanti della città medievale di Split- per mezzo della simbiosi romano-slava. Nell'ultima conseguenza, questi Croati sono così diventati portatori della continuità della Tarda-Antichità.